

Patryk Pleskot

Technologie w wywiadzie. Coroczna konferencja International Intelligence History Association, Zagrzeb, 8–10 maja 2015 roku

International Intelligence History Association – IIHA (Międzynarodowe Stowarzyszenie Historii Wywiadu) istnieje od 1993 r. Powstało w Niemczech w celu – jak to zostało określone w statucie – upowszechniania badań naukowych dotyczących szeroko rozumianych służb wywiadowczych (i kontrwywiadowczych) oraz ich wpływu na politykę i stosunki międzynarodowe. Promując interdyscyplinarność, skupia w swych szeregach historyków, politologów, kryptologów, ale także byłych funkcjonariuszy służb specjalnych i emerytowanych wojskowych¹. Rozgraniczenie tych kategorii nie jest zresztą ostre. Owo promowanie polega głównie na organizowaniu corocznych konferencji oraz wydawaniu półrocznika „Journal of Intelligence History”². Obecnie stowarzyszeniem kieruje przedsiębiorczy prof. Shlomo Shpiro z Izraela, badacz związany z Begin Sadat Center for Strategic Studies (Ośrodkiem Badań Strategicznych Beginina Sadata)³. Niemieckie korzenie i izraelskie kierownictwo sprawiają, że najsilniejszymi grupami wewnątrz organizacji są właśnie Niemcy i Izraelczycy.

Sytuacja ta uwidoczniła się w programie tegorocznej konferencji przygotowanej przez IIHA, zorganizowanej tym razem w stolicy Chorwacji przy udziale Chorwackiej Akademii Obrony i Uniwersytetu w Zagrzebiu. Spotkanie odbyło się w hotelu „I”, położonym na przedmieściach Zagrzebia – w miejscu samym w sobie historycznym: w obiekcie tym, zbudowanym w 1987 r. na potrzeby uniwersjady, toczyły się serbsko-chorwackie negocjacje związane z rozpadem Jugosławii. Tematem przewodnim konferencji w 2015 r. były technologiczne aspekty działania służb wywiadowczych. Wystąpienia prelegentów zostały podzielone na osiem paneli. Jeden z nich – przeznaczony dla młodych badaczy, doktorantów – składał się z trzech równoległych sesji.

Najpierw jednak nastąpiła ceremonia otwarcia, w której uczestniczyli Shlomo Shpiro, Gordan Akrap (reprezentant Uniwersytetu w Zagrzebiu), a także przedstawiciele urzędu prezydenta Chorwacji, dowództwa armii chorwackiej oraz minister nauki, edukacji i sportu Vedran Mornar (który oficjalnie otworzył obrady), obecna była również ambasador Izraela Zina Kalay Kleitman. Warto dodać, że jedynym attaché wojskowym, który

¹ Zob. statut stowarzyszenia w: http://intelligence-history.org/?page_id=227 (dostęp: 14 V 2015 r.).

² Do czasu konferencji najnowszym tomem był nr 1 z lutego 2015 r.

³ Zob.: <http://besacenter.org/author/sspiro/> (dostęp: 14 V 2015 r.).

wziął udział w obradach, był płk Tomasz Góra z Ambasady RP w Chorwacji. Okazał on dużą życzliwość i pomoc polskim uczestnikom konferencji.

W inauguracyjnym przemówieniu prof. Shpiro w ciekawy sposób nawiązał do rocznicy zakończenia II wojny światowej, zwracając uwagę na rolę służb specjalnych w doprowadzeniu do końca tego globalnego konfliktu. Niejako wbrew tematyce konferencji podkreślił, że mimo fantastycznego rozwoju technologii czynnik ludzki wciąż pozostaje najważniejszy w działaniach wywiadowczych. Zdefiniował rolę tych ostatnich jako dostarczanie wiarygodnych informacji ośrodkom władzy, umożliwiającym im podejmowanie dobrych decyzji politycznych.

Profesor Shpiro przewodniczył też pierwszemu panelowi merytorycznemu, zatytułowanemu „Strategic Intelligence and Technology” („Wywiad strategiczny i technologia”). Sesję otworzył emerytowany wiceprezydent Parlamentu Europejskiego Gerhard Schmid. Zaprezentował on przegląd globalnych systemów podsłuchu elektronicznego, takich jak Echelon, PRISM, Tempora czy XKeyscore, w perspektywie naruszania prawa do prywatności. Jak zaznaczył, pięć państw – USA, Wielka Brytania, Kanada, Australia i Nowa Zelandia – oficjalnie przyznało sobie możliwość przechwytywania komunikacji satelitarnej z całego świata. Drugi prelegent, Miroslav Tuđman z Uniwersytetu w Zagrzebiu, nieco w duchu prof. Shpiro podkreślał znaczenie czynnika ludzkiego w wywiadzie, przekonując, że samo automatyczne gromadzenie informacji nie pozwala na umieszczenie ich w konkretnym kontekście (kulturowym, społecznym). Brak tego kontekstu prowadzi zaś do mispercepcji⁴. Tuđman zilustrował to zjawisko m.in. na przykładzie różnych konotacji znaczeniowych pojęć „naród” i „państwo”. Generał Ephraim Lapid, reprezentujący obecnie Uniwersytet Bar-Ilan w Izraelu, zwracał za to uwagę na rosnące w ostatnich dziesięcioleciach znaczenie białego wywiadu (określanego jako OSINT – Open-Source Intelligence, czyli wywiad źródeł jawnych). Rozwój ten towarzyszy ofensywie mediów społecznościowych. OSINT koncentruje się na wykrywaniu wątków terrorystycznych, a jego głównym problemem jest selekcja informacji oraz ich tłumaczenie (mimo rozwoju narzędzi automatycznych translatorów). Ostatni referent, Sean N. Kalic, reprezentujący Sztab Generalny US Army, skupił się na wątkach z przeszłości, omawiając historię rozwoju technologii satelitarnej w Stanach Zjednoczonych w latach 1945–1960.

Historii – a konkretnie II wojnie światowej w aspekcie technologii i wywiadu – poświęcony był drugi panel, kierowany przez Gordana Akrapa. Christian Rossé ze Szwajcarskiego Federalnego Biura Statystycznego mówił o wykrywaniu przez władze szwajcarskie obcych radiostacji nielegalnie umieszczanych na terenie tego neutralnego państwa. Taki nadajnik miało m.in. polskie przedstawicielstwo dyplomatyczne, sekretnie wspierane przez Szwajcarów. Nieoficjalnie bowiem mieli oni – w ograniczonym stopniu – sympatyzować z aliantami. W referacie trochę zabrakło informacji o ich stosunku do nazistowskich Niemiec – wątek ten jest dzisiaj przedmiotem ożywionej dyskusji w Szwajcarii⁵. O wojennych próbach współpracy między służbami brytyjskimi i jugosłowiańskimi

⁴ Zagadnienie to wiąże się z szerszym tematem obiegu informacji czy idei, poruszonym m.in. przez Pierre'a Bourdieu, zob. *idem, Les conditions sociales de la circulation internationale des idées*, „Actes de la recherche en sciences sociales” 2002, nr 145, s. 3–8.

⁵ Zob. *La Suisse, le national-socialisme et la Seconde Guerre mondiale. Rapport final*, Zürich 2002.

opowiedział Jerca Vodušek Starič z Uniwersytetu w Mariborze (Słowenia). Brytyjczycy operowali przede wszystkim z centrum wywiadowczego w Istambule. Próbowali nawet prowadzić rozmowy z NKWD na temat koordynacji działań sabotażowych i propagandowych, nie zakończyły się one jednak konkretnymi posunięciami. Jako trzeci w tym panelu wystąpił Paweł Przeździecki z Wojskowego Biura Badań Historycznych w Warszawie. Przedstawił interesujący referat o próbach zastosowania przez polskich radiotelegrafistów nowych technologii przyspieszonego przesyłania zakodowanych informacji. Miało to duże znaczenie, ponieważ im dłuższy był czas nadawania, tym większe ryzyko wykrycia przez niemieckich okupantów. Jako ostatni przemawiał Egemen Bezci z Turcji, reprezentujący Uniwersytet Nottingham. Poruszył temat współpracy – ale i braku zaufania – między brytyjskimi i tureckimi służbami specjalnymi w czasie wojny.

Pierwszy dzień konferencji zakończył Shlomo Shpiro, który w swym *keynote speech* pokrótce przedstawił historię IIHA, podkreślając niezwykle szybki rozwój badań nad służbami specjalnymi. Ciekawe było tło tego wystąpienia – prof. Shpiro przemawiał już podczas uroczystej kolacji. Mniej sformalizowana atmosfera pozwoliła na okraszenie poważniejszych fragmentów licznymi anegdotami.

Trzeci, poranny panel był przeznaczony dla doktorantów prezentujących tematy swych badań. Wśród siedmiu prelegentów znalazł się Jakub Szumski z IH PAN, który opowiedział o technologicznym wyzwaniu, jakim dla PRL-owskiego wywiadu była zachodnia rewolucja cyfrowa. Z racji oszczędności czasu wystąpienia tej niewielkiej grupy panelistów (w większości doktorantów z uczelni niemieckich i austriackich) zostały podzielone na trzy równoległe sesje, co uniemożliwiło wysłuchanie wszystkich wystąpień.

Kolejnemu, regularnemu panelowi przewodniczył John Nomikos z Aten, stojący na czele Instytutu Badawczego Problemów Europejskich i Amerykańskich (Research Institute for European and American Studies) – organizacji *non-profit* zajmującej się również służbami specjalnymi. W sesji tej, mgliście zatytułowanej „Intelligence Cooperation and Technology” („Współpraca wywiadowcza i technologia”), pierwszy wystąpił Darko Trifunović z Uniwersytetu w Belgradzie. Mówca nie na żarty przestraszył publiczność, dobitnie ukazując naszą bezbronność wobec technologii małych dronów. Badacz ten zresztą sam eksperymentuje z tymi urządzeniami, które każdy może bez większego problemu i stosunkowo tanio kupić. Kolejny prelegent, Anna Abelmann z Uniwersytetu Ruhry w Bochum (a zarazem jeden z organizatorów konferencji z ramienia IIHA), opisywała bardzo ciekawe zagadnienie współpracy służb francuskich i izraelskich w latach pięćdziesiątych, wykorzystanej przez te ostatnie w tzw. Projekcie Dimona, którego celem było uczynienie z Izraela mocarstwa atomowego. Wątek ten kontynuował – tematycznie i chronologicznie – Eyal Pascovich z Uniwersytetu w Hajfie, opisując ultratajną placówkę izraelskiego wywiadu o kryptonimie LAKAM, wyspecjalizowaną w zbieraniu informacji przydatnych dla izraelskiego projektu atomowego. Cała operacja legła w gruzach w 1985 r., kiedy to został zdekonspirowany amerykański agent LAKAM-u – Jonathan Pollard⁶. Izraelskie i atomowe wątki zakończył Ephraim Kahan z Western Galilee Academic College (Kolegium Akademickiego Zachodniej Galilei),

⁶ Więcej na ten temat zob. w: R.J. Olive, *Capturing Jonathan Pollard. How One of the Most Notorious Spies in American History Was Brought to Justice*, Annapolis 2006.

który w ogólny sposób zwrócił uwagę na ryzyko wykorzystania technologii nuklearnej przez terrorystów.

Piąty panel został poświęcony fascynującej tematyce kryptografii i deszyfracji. Obradom przewodniczył znany polskim badaczom przedmiotu Thomas Wegener Friis z Danii, a pierwszy referat wygłosił emerytowany analityk z Holandii Cees Wiebes. Przedstawił bardzo ciekawy wątek współpracy w zakresie technologii podsłuchów między CIA a holenderskim wywiadem w latach pięćdziesiątych. Debiutująca jako prelegentka Samantha Hossack z Uniwersytetu w Calgary opisała z kolei proces i skutki złamania przez Amerykanów kodu komunikacyjnego japońskich jednostek nawodnych w czasie II wojny światowej. Na koniec emerytowany inżynier komunikacji Detlev Vreisleben z Niemiec zaprezentował imponującą kolekcję zdjęć przedstawiających sprzęt kryptograficzny stosowany w NRD i RFN.

Po przerwie kawowej w szóstym panelu, kierowanym przez Annę Daun z Uniwersytetu Kolońskiego, powróciły wątki współczesne. Tonči Prodan ze Splitu przekonywał, że Internet i media społecznościowe mogą stanowić dogodnie narzędzie radykalizacji, prowadzącej do terroryzmu. Azriel Lorber, emerytowany major Izraelskich Sił Obronnych (Israel Defense Forces, IDF), nawiązał zaś do wątków poruszonych poprzedniego dnia przez Miroslava Tudjmana, związanych z misperpcją. Jak podkreślił, wywiady niekiedy nie dopuszczają możliwości nagłego pojawienia się rewolucji technologicznej, a w kontakcie z nową technologią często błędnie interpretują jej rzeczywiste znaczenie. Na zakończenie tej części Verena Diersch z Uniwersytetu Kolońskiego mówiła o wieloznaczności i mglistości postrzegania zjawiska cyberprzestrzeni.

Wieczorem odbyło się zamknięte posiedzenie członków IIHA. Następnego dnia rano siódmym panelem pt. „Homeland Wars and Intelligence” („Wojny domowe i wywiady”) pokierował Chris Moran z Uniwersytetu w Warwick. Emerytowany oficer szwedzkiej armii Per-Arne Persson oraz Jan-Inge Svensson z Folke Bernadotte Academy (Akademii Folke Bernadotte’a) opisać wykorzystanie przez Szwedów doświadczeń bałkańskich w administrowaniu strefą przygraniczną. Następnie emerytowany generał chorwacki Ivan Pokaz mówił o różnicach i podobieństwach między współczesną chorwacką doktryną wywiadowczą a praktykami stosowanymi w czasie wojny domowej z lat dziewięćdziesiątych, wskazując na wagę wywiadu elektronicznego (SIGINT – signals intelligence, dosłownie: wywiad sygnałów) w planowaniu, przygotowaniu i wykonaniu operacji wojskowych. Kolejny emerytowany generał – Franuz André Ranson – przedstawił zagadnienie poszukiwań zbrodniarzy wojennych w Bośni i Hercegowinie z perspektywy francuskiej. Najwięcej kontrowersji wzbudziło jednak wystąpienie emerytowanego oficera amerykańskiego Wesleya Johnsona, który krytycznie ocenił działania sił chorwackich w czasie konfliktu z władzami jugosłowiańskimi w latach 1990–1991.

Ostatniej sesji, poświęconej kontrwywiadowi w czasie zimnej wojny, przewodniczył Wolfgang Krieger z Uniwersytetu w Marburgu. W pierwszym, fascynującym referacie Michael Schoenhals z Uniwersytetu w Lund pokazał procedury kontroli korespondencji w komunistycznych Chinach. Drugi prelegent, Michael Wala z Uniwersytetu Ruhry w Bochum, opisał działania siatki wywiadowczej kierowanej przez byłego oficera SS Waltera Koppa, działającej na niemieckich terenach okupowanych przez zachodnich aliantów od 1945 r. Panel i całą konferencję zamknęło wystąpienie Patryka Pleskota

z Oddziału Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie, który ukazał niedomagania techniczne w działaniach kontrwywiadu MSW przeciw zachodnim dyplomatom oraz nieśmiałe próby wprowadzania rozwiązań innowacyjnych.

Nie można zapominać o ważnym aspekcie obrad, nieujęty w programie: dyskusjach panelowych. Choć nie przeznaczono na nie zbyt wiele czasu, każdy referat miał swoje postscriptum w postaci pytań z sali i odpowiedzi referenta. Częstym wątkiem, przewijającym się tych dyskusjach, były współczesne działania Rosji interpretowane w kategoriach wojny psychologicznej oraz modnego obecnie określenia *smart power*⁷. Warto jednocześnie zauważyć, że polska grupa, do której należałoby też zaliczyć dr. Tytusa Jaskułowskiego, członka IIHA, była najliczniejsza w porównaniu z tymi, które uczestniczyły w dotychczas odbytych konferencjach.

* * *

Przebieg obrad skłania do wysnucia kilku wniosków. Niezależnie od wartości merytorycznej, podstawowym, aczkolwiek nieoficjalnym celem i zadaniem imprez tego typu jest – by użyć najlepiej tu pasującego słowa angielskiego – *networking*, czyli tworzenie i pogłębianie więzi między środowiskiem badaczy i (byłych) praktyków zajmujących się zbliżoną problematyką. Uczestników konferencji można podzielić na dwie grupy: jedna to stali bywalcy, członkowie IIHA, dla których coroczne spotkanie jest okazją do rozmów ze starymi znajomymi, kontynuowania znajomości, planowania wspólnych inicjatyw. Druga to osoby z zewnątrz, wyłonione spośród zgłoszeń nadesłanych w ramach *call of papers*, zyskujące możliwość poznania nowych kolegów z branży. Ich obecność tworzy kolejne interakcje personalne, poszerzając i ożywiając wytworzone już współzależności w ramach społeczności IIHA. Te współzależności nie mają zresztą wyłącznie charakteru interpersonalnego, ale również instytucjonalny: część uczestników konferencji jest związana z siostrzaną instytucją – BISSA (Baltic Intelligence and Security Studies Association – Bałtyckim Stowarzyszeniem Badań nad Wywiadem i Bezpieczeństwem), organizującą cykl konferencji „Need to know”⁸.

Trudno przecenić efekty *networking*. Co prawda, wymiana wizytówek i doświadczeń nie musi owocować konkretnymi projektami (choć nierzadko tak się zdarza), ale sama możliwość intelektualnej konfrontacji i zaznajomienia się ze stanem badań w różnych rejonach świata jest wartością samą w sobie. Wymiana myśli pociąga za sobą wymianę e-maili, informacji, prezentacji, zdjęć. To, co dla jednych jest łatwe i oczywiste, dla drugich jest nowością – i odwrotnie. Niewątpliwym atutem konferencji – przynajmniej dla zawodowych historyków – jest możliwość spotkania się z praktykami: emerytowanymi oficerami służb specjalnych różnych krajów. Oczywiście, w wielu sprawach są oni wciąż ograniczeni tajemnicą służbową, niemniej posiadają specjalistyczną wiedzę i swego rodzaju wyczucie, którego niekiedy brakuje teoretykom.

Przy wszystkich zaletach spotkań tego typu nie można nie wspomnieć o pewnych wadach, związanych przede wszystkim z merytoryczną płaszczyzną referatów. Niektóre

⁷ Por. J. Nye, *Soft Power. The Means to Success in World Politics*, New York 2004, s. 32.

⁸ Materiały z pierwszej konferencji cyklu ukazały się niedawno drukiem: *Need to Know. Eastern and Western Perspectives*, red. W. Bulhak, Th. Wegener Friis, Odense 2014.

z nich były na tyle ogólne, że nie mogły się przyczynić do znacniejszego pogłębienia naszej wiedzy. Organizatorzy mieli ponadto spory problem z właściwym uszeregowaniem prelekcji. Bardzo duży rozrzut i bogactwo tematów sprawiło, że trudno było połączyć je w koherentne wątki tematyczne. Stąd wzięły się pewien chaos i niekonsekwencje. Większość paneli nie miała jednego motywu przewodniego, a kryteria wydzielenia bloków tematycznych są nie do końca przejrzyste.

Te niedoskonałości częściowo jednak tracą na znaczeniu, gdy uświadomimy sobie jedno doniosłe zjawisko. W praktycznym aspekcie działalność służb specjalnych – nieustającą grę wywiadów i kontrwywiadów – można uznać za niezbity dowód na istnienie podziałów politycznych między państwami, blokami i sojuszami. Kiedy jednak służby staną się tematem badań, okazuje się, że szpiegowanie potrafi w zadziwiający sposób łączyć. W konferencji „Intelligence and Technology” ramię w ramię uczestniczyli Serbowie i Chorwaci, muzułmanie i Żydzi, Izraelczycy i Arabowie – osoby wywodzące się z różnych kultur, tradycji, religii. Choćby z tego względu warto takie imprezy organizować.

Patryk Pleskot (ur. 1980) – doktor habilitowany nauk politycznych od 2015 r., doktor nauk humanistycznych w zakresie historii od 2007 r., absolwent Uniwersytetu Warszawskiego i École des Hautes Études en Sciences Sociales w Paryżu. Studiował także na uniwersytecie w Nancy. Stypendysta Fundacji na rzecz Nauki Polskiej, Ministerstwa Edukacji Narodowej oraz rządu Republiki Francuskiej; *visiting fellow* na University of Western Sydney (2013). Członek Polish American Historical Association (PAHA), Polish Studies Association (PSA) i Baltic Intelligence and Security Studies Association (BISSA). Obecnie główny specjalista w Oddziałowym Biurze Edukacji Publicznej IPN w Warszawie. Interesuje się m.in. historią i historiografią francuską, historią społeczno-kulturalną i polityczną PRL, epoką „Solidarności”, migracjami, teoriami stosunków międzynarodowych, badaniami nad pamięcią społeczną oraz działalnością służb specjalnych. Autor ok. 100 artykułów naukowych, a także autor i współautor blisko 20 książek, m.in.: *Niewiadomski: zabić prezydenta* (2012 – nominacja w konkursie im. Hanny Szwanckowskiej „Najlepsze Varsaviana 2012/2013”), *Kłopotliwa panna „S”. Postawy polityczne Zachodu wobec „Solidarności” na tle stosunków z PRL, 1980–1989* (2013 – „Najlepsza książka naukowa” w konkursie „Książka Historyczna Roku 2013”; Nagroda Klio III stopnia w kategorii „monografia naukowa”; nominacja do Nagrody Historycznej im. Kazimierza Moczarskiego).